

A
MAGYAR HADÜGY ÁLLAPOTA

AZ
ANJOU KIRÁLYOK ALATT.

1308—1387.

IRTA
KERÉKGYÁRTÓ BÉLA.

BUDAPEST.
AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.
1880.

I.

Mielőtt Róbert Károlynak, a magyar hadügy terén bizonyára korszakot alkotó intézkedéseit tárgyalnók, nem lesz fölösleges egy pillantást vetnünk hadügyünk azon állapotára, melyben azt Róbert Károly találta.

Mig az Árpád-ház csak fejedelmeket adott a magyar nemzetnek, addig ennek fejei csak mint a nemzet akaratának végrehajtói szerepeltek. Hisz az etelközi vérszerződés emelte Árpádot és fiutódait a fejedelmi, fővezéri méltóságra, az ő jogai e szerződés engedte hatáskörön túl nem terjedhettek; ez állapította meg a viszonyt, mely nemzet és fejedelme közt létezett; de ugyane szerződés egy pontja így szólt: Miután a főnökök Árpádot és utódait szabad akaratjukból választották a nemzet fejévé, tehát a fejedelem tanácsából sem ők, sem utódaik soha ki ne zárassanak; az az mit se végezzen a fejedelem az ő beleegyezésük, tanácsuk nélkül. Árpád és utódai tehát a népfőnökök kezéből vették hatalmukat; saját szabad akaratuknak csak annyiban szerezhettek érvényt, a mennyiben az a nemzet akaratával megegyezett; egyéni hatalmuk alig volt nagyobb, mint bármely más nemzetséggé.

Midőn István belátta, hogy Magyarország csak úgy tarthatja fön magát az európai államok sorában, csak úgy élhet ujon szerzett hazájában az őt környező idegen elemek között, ha vallását azokéval azonosítja, szilárdan eltökélte magát, e nem csekély nehézségű föladatot megoldani: fölvetetni a nemzettel, a már ekkor egész Európában elterjedt, keresztény vallást. De a

nemzet nem igen hajlott az új vallás felé; szabadságérzetében pedig minden kényszersztől irtózott; itt tehát a fejedelem törekvései összeütközésbe jöttek a nemzet kívánalmaival, mely összeütközésnek meghasonlás leendett következménye a nép és fejedelme között. Jól tudta István, hogy nehéz munkájában a nemzetségfők támogatására nem számíthat, sőt csak ellenszegülést várhat ez oldalról, mit Koppán somogyi vezér, és később Gyula erdélyi vajda lázadása eléggé be is bizonyított; hogy tehát az etelközi szerződés által megkötött kezeit egy kissé megoldja s magát függetlenebbé tegye, — működési körét illetőleg — a nemzetségfők akarától, nem kis horderejű lépésre határozta magát. E lépés volt: a királyi méltóság fölvétele.

Ez új méltóság minden bizonynyal tágitotta István hatáskörét, tekintélyét emelte, de nagyobb jogokkal is ruházta őt fel, mintsem azt az etelközi szerződés megengedte volna. Ez új méltóságot nem a nemzet kezéből vette, ez némi határvonalat húzott közeje és népe közé; ezentul volt saját akarata is, és érdekei királyi házának, melyek, ha történetesen ellenkeztek a nemzet akarásával, azok kivívásában a nemzeti haderőre — mely csupán a nemzet érdekeit támogatta és védte — nem számolhatott. Hogy tehát új méltóságának az őt megillető tekintélyt, szélesebb hatalomkörének érvényt szerezzen, eszközt kelle teremtenie, melylyel azt keresztül vihesse, melyre a nemzetségfők nagy hatalmával szemben, bizton támaszkodhassék. Ily eszköz, támasz volt: egy jól szervezett, egyedül saját akarától függő, s a nemzetségfők akarától független, hadsereg. Oly hadsereg volt ez, melyet neki kelle föntartania, de melylyel aztán ő is rendelkezék tetszése szerint. Ez királyi hadsereg volt — elkülönítve a nemzettől; ilyenre tett szert magának István, a birtok-adományok által lekötelezett idegen lovagok hadi népe, a pénzen fogadott zsoldosok, de főleg a várszerkezet által.

A mi az idegen lovagokat s ezek hadi népeit illeti, azok állandó támaszát a királyoknak nem képezhették. Már Gejza

fejedelem uralkodása kezdetén, mióta a keresztséget fölvette, költöztek be számosan az országba, kik között Adeodat, sanseverinói gróf, Istvánnak, Gejza fiának nevelője is említettik. De még számosabban jöttek, vagy úgy látszik, hivattak is be Gejza által, az István és Gizella közt történt házasság után, hogy Gejzának és későbbben Istvánnak a már ekkor célba vett térítési munkálatban, mely a magyarok közt forrongást idézett elő, népeikkel segédül szolgáljanak. Fölemlítve találjuk emez utóbb bevándorolt jövevények közül névleg: Hunt és Pázmán testvéreket a svábok közül; a hennebergi grófokat és Wenzellint, Wasserburg grófját a bajorok közül; a tannbergi Tiboldot; Wolfbert és Hedriket, kiknek hadinépe a háromszázat meghaladta; Csehországból Roduan, Bagath és Ladán lovagokat, mindegyikét számos fegyveres szolga kíséretében.¹ De azoknak száma sem lehet csekély, kik István alatt jöttek be Magyarországra szerencsét próbálni, vagy épen egyenesen István által hivattak meg segítségül Koppán lázadásának elfojtására. És csakugyan nagy szolgálatot is tettek ezek a királynak; ki nem csak szolgálatába fogadta őket, hanem a Koppán ellen indítandó sereg élére is állította, mint a wasserburgi gróf Wenzellint, Hunt és Pázmán lovagokat, mi a mellett bizonyít, hogy még ekkor István magyar serege nagyon csekély lehetett, vagy az alkalmas vezér hiányában szűkölködék. Mint látjuk, megfeleltek e lovagok a várakozásnak, különösen Wenzellin, ki a lázadóknak vezérét, Koppánt, párviadalban megölte, és így a csata sorsát a királyiak javára döntötte el.²

E lovagok örökbirtokon kívül, mely teljes sajátjukat képezte, bérbirtokokat is nyertek, melynek használatáért aztán állandó hadi szolgálatra köteleztettek. Különböző tisztségekkel

¹ Kézai: A nemes jövevényekről. (De nobilibus advenis.) — Hartwick. — Turóczi II. 11. 12. fejezet.

² Fejér György: Codex Diplomaticus I. 280. l. — Túróczi Krónikája II. 13. fejezet.

és hivatalokkal is megadományozta őket a király, jutalmául szerzett érdemeiknek, mely körülmény aztán a magyaroknak nem egyszer panaszra adott alkalmat. Különösen élénk e panasz Péter király alatt, ki a főbb tisztségeket mind idegenekkel tölthette be, hogy azokat magának jobban lekötelezvén, biztos támaszul nyerhesse, mert zsarnokias önkénye miatt nem csekély oka volt tartania a magyaroktól. E jövevények közül, a Péter elűzése alkalmával támadt zavarokban, sokan leöletnek¹; de a fönmaradtak is csak addig szolgálnak segítségül a királyoknak, míg külön nemzetiségüket megtartják; megszűnnek pedig azonnal támasz lenni, mihelyt bérbirtokaikat valamely módon sajátjukká tenni sikerült, vagy a magyar nemzettel egybeolvadnak.

A pénzen fogadott zsoldosokat illetőleg — úgy hiszem — ilyenek István hadaiban nem küzdöttek; a miért mégis főlemli-tendőnek véltem a dolgot, azon körülmény, hogy némelyek történetíróink közül nyomait vélük találni annak, hogy István csakugyan zsoldosokat is fogadott volna seregébe. Horváth Mihály így vélekedik e tárgyról: «Némi nyomokból úgy látszik, hogy szükség idején még zsoldosokat is fogadott István, jobbára a szabadságba helyezett keresztény benszülöttekből, kikben az ősvallás eltörlése miatti forrongás alatt leginkább bizhatott.»² De alig hihető, hogy Istvánnak, ki a várszerkezet megalapítása, vagy ha úgy tetszik, kifejtése által nagyszámu hadi népre tett szert, uralkodása alatt ily szükség ideje állott volna be. Nagyobb hadjáratokat István külföldre nem vezetett; a magyar lázongók ellen pedig elég támaszul szolgálhattak az idegen lovagok hadi népeikkel, saját hivei és később a várkatonaság; annál inkább, minthogy uralkodása alatt általánosabb, nagyobb kiterjedésű lázadásokkal nem is találkozunk; az egyik a dunántuli vidék lázadása Koppán somogyi vezér alatt, mint látszik, nagymérvű nem lehetett, miután oly rövid idő alatt, egy csapással el volt

¹ Horváth Mihály: Magyarország Története, I. 164. lap.

² U. o. I. 123. l.

fojtható. Csak az által lehetett volna veszélyessé, ha győznek a lázadók, mely esetben valószínűleg többen is csatlakoztak volna hozzájuk. A későbbi, Gyula erdélyi vajda lázadása ellen pedig, Istvánt még a székelyek is — hivei a királynak — önként segítették. «Nem tudjuk azonban — írja tovább Horváth — vajjon ily zsoldos hadnak szükség esetén kivezetésére nem maga a nemzet kötelezte-e országos szerződésében a királyt, s nem e kötelességnek alapjául tüzettk-e ki mindjárt István alatt a várnépektől szedett adók, bányajövedelmek, s terjedelmes királyi javak, melyek, eleitől fogva elidegeníthetlenné, a honvédelem alaptőkéjeül rendeltettek. Annyi bizonyos, hogy későbbi királyaink a zsoldos had állításának s ezáltal az ország közönséges esetekben való védelmének kötelességét egy hangon elismerik.»¹ Az bizonyos, hogy utóbb királyaink zsoldos had fogadásának szükségét beláták; de abból legkevésbé sem következik, hogy már Istvánnak is lett volna zsoldosokra szüksége. Később ugyanis a várszerkezet hanyatlásnak indult és bomladozó állapotában elég hadi népet szolgáltatni képes nem lévén, zsoldosok kezdék pótolni a várkatonaságot.

Legfontosabb intézménye azonban Istvánnak a hadsereg alkotás körül bizonyára a vármegyei felosztáson alapuló várszerkezet volt. Ennek, az akkori korszellemnek megfelelő s általánosan elterjedt, hűbéri eszme adott létet, mely szerint birtok adatott egyeseknek, haszonélvezetre, hűbérül; s azok aztán szolgálkával hűségre és hadi, vagy másnemű szolgálatra köteleztettek az adományozók iránt. Minél terjedelmesebb javai valának tehát valakinek, annál több volt hűbérencze s így hatalma is. De ez csak addig tartott, míg a hatalmas hűbérurak kiosztott hűbérjavaikra fön tudták igényeiket tartani; a mint a hűbérenczeknek, haszonbérben birt földjeiket sajátjukká tenni sikerült, azon-

¹ Horváth Mihály itt az 1222. 7. — 1231. 15. — 1267. 7. — 1291. 11. törv. cikkelyt idézi. Mind olyan időből való, midőn már a várszerkezet igen rosz állapotban volt.

nal megszűntek bárminemű szolgálattal is adózni volt hűbéruraiknak, s nem ritkán hatalomban is azok fölé emelkedtek. Ez esetet találjuk különösen Franciaországban, e korszak elején. (A hatalmas udvarnagyok. *Maiores domus.*)

Midőn eldődeink jelenlegi hazájokba jöttek, itt megerősített helyeket, várakat találtak, melyeket kisebb-nagyobb ellenállás után birtokukba is vettek, ¹ azt szerzett hazájuk birtokának biztosítására szükségesnek találván. E várak, valamint később egyes vezérek által, az általuk elfoglalt vidékeken építettek, ² a szerzett föld felosztásánál, közbirtok gyanánt tartattak fenn a haza védelmére, úgy, hogy az élükre helyezett nemzetségfőknek azok örökbirtokát, sajátját nem képezték. Ezt eléggé bizonyítja a Névtelen, midőn így szól: «És örömében Árpád vezér Hubát Nyitra s más várak grófjává tette, és tulajdon földet adott neki a Zsitva-folyó mellett a Törzsök-erdőig.» ³ A nemzetségfők tehát tulajdonul nem kapták a várakat, hanem csak kormányuk alá, míg sajátjukul máshol nyertek földeket. E várak körüli földek aztán megbízható népek közt kiosztatván bérbirtok gyanánt, e népeknek a várak őrizete tüzetett ki kötelességükül. Mig aztán a nemzet egy része, kincs- és harczvágytól ösztönöztetve a külföldre rabló hadjáratokat intézett, addig a haza is védve volt véletlen megrohanások ellen, a várnép, várának környékén maradni tartozván. És valószínű — mint helyesen megjegyzi Horváth Mihály — hogy e czélszerű s a hon állandó birtokára és védelmére nélkülözhetlen intézkedés, a magyarok etelközi névtelen hazája elpusztulásának köszönte létrejöttét. ⁴ Így már a

¹ A névtelen jegyző többeket említ föl. Mindjárt a bejövetelnél Hung várát, melyről állítása szerint Árpádot hungvári vezérnek, vitézeit pedig hungváriaknak nevezék az idegenek, mely elnevezés még ma is tart. XIII. fejezet.

² Mint Bors vezér, a róla elnevezett Borsod várát. XVIII. Fejezet a Névtelességnél.

³ U. o. XXXVII. fejezet.

⁴ Horváth Mihály: A magyar honvédelem történeti vázlata. Székfoglaló, a magy. tud. akad. évkönyvében. VI. köt.

magyar vezérek korában kétféle hadi néppel találkozunk; az egyik a nagy, nemzeti haderő, mely kisebb-nagyobb szakaszokban kalandokra indult; a másik, mely birtokainak haszonélvezeteért szorosan a várak és a haza őrizetére volt kötelezve; noha érdekkülönbség még ekkor élesebb válaszfalat közéjük nem húzott.

Míg a nemzetségfők állottak e várak élén, ők voltak a várnépnek fejei, mely tisztség a családban — mint a Névtelenből megérthetjük, — apáról fiúra szállott, addig oly hatalommal rendelkeztek ezek, hogy a fejedelem alig birt nagyobb, önálló hatalommal, mint bármely nemzetségfő. Istvánnak tehát oda kelle törekednie, hogy a nemzetségfők eme tulságos hatalmát szűkebb korlátok közé szorítsa, s azt megtörvén, saját királyi tekintélyének nagyobb súlyt, hatáskörének nagyobb érvényt, nyomatékot szerezzen. És ezt elérte István a vármegyei rendszer által, melyet — annak első nyomai már a vezérek alatt is megélvén — bővebben kifejtett és egészen más alapokra fektetett. Ez által a nemzeti seregtől mind érdekeiben, mind szervezetében különböző, királyi hadsereget nyert, úgy, hogy ezentul célzatainak kivitelére — mint a térítés munkája, — elég erővel rendelkezék, és ellenszegülés esetén jó biztosítéka volt az királyi székének. Lássuk tehát, hogy miben állott a vármegyei rendszer s a várszerkezet.

Némi vármegyei osztályozás létezett már a vezérek vagy fejedelmek korában is; az az ország kerületekre volt felosztva s minden kerületnek központját egy megerősített hely, székváros, vár képezte, honnan a vármegye (várkerület) elnevezés is származhatott később. István e fölosztást pontosabban eszközölte, s azt a királyság hatalmának emelésére kiaknázni törekedett. E végből a nemzetségfőket, kiknek családjában a várnagyság tiszte apáról fiúra szállott, mi csak hatalmukat növelte, e tisztségtől elmozdította s annak betöltését saját kinevezésétől tette függővé. Ez fontos esemény volt a királyi hatalom emelésére; mert a

mellett, hogy a tisztségre saját hiveit nevezhette ki a király, a kinevezettek a király kegyét keresni törekedtek, nehogy — mindezenre fontos — állásukat elveszítsék. A vár élére állított, várgróf, várispán (*comes provincialis, comes castri, c. parochialis*) néven említették; ő volt a megyének főnöke is; kormányzója mind hadi, mind igazságszolgáltatási tekintetben. Helyettesei a hadi ügyekben a hadnagy, *major exercitus*, a várnagy, *castellanus, praefectus castri* voltak; ezeken kívül, mint katonai tisztviselőket találjuk még a századosokat, *centuriones* és a tizedeseket, *decuriones*.¹ Az igazságszolgáltatásban pedig a várgrófnak az udvargrof, *comes curialis* volt helyettese.

A várak körüli földeken s helységekben lakó nép két osztályt képezett; a várjobbágyok (*jobbationes castri*) osztályát és a várnépet. A várjobbágyok mintegy alsóbb vitézi rendet képeztek, s a várak őrizetére voltak rendelve. Ugy látszik e várjobbágyok közé István a benszült keresztényekből is többeket fölvelt, hogy neki annál biztosabb támaszul szolgáljanak a lázadó pogány magyarok ellen. E jobbágyokat különféle szabadságokkal találjuk felruházva; birtokul az államjavakul föntartott várföldek egy részét birták, de nem saját joggal, hanem csak mint bérbirtokot, ellentétben az örökbirtokkal. E bérbirtok haszonélvezetért azután hadi szolgálatra valának kötelesek a vár védelmében, vagy a királyt, parancsára, bárhova is követni és érdekei mellett küzdeni tartoztak. A várjobbágyok földjei apáról fiúra szállottak ugyan, de azokat elidegeníteni a jobbágnak nem állott hatalmában. E különböző várak körül elszórt várjobbágyok egyesülve képezték a királyi sereget, támaszát a királyi trónnak s hatalmas eszközét a királynak céljai kivitelében. Nem állott e sereg szüntelen fegyverben, de a király vagy tulajdonképen a várispánok parancsára — kik vezérei is voltak az egyes csapatoknak — bármikor készen kelle lennie a fölülésre, a

¹ A Váradi Regestrum egyes eseteiben többször említettnek.

királyt az ország határain túl is követendő. Várjobbágyaikat a várgrófok olykor szemle alá is vetették.¹ Egy-egy csapat várjobbágyság századokra, ezek ismét tizedekre valának osztva, valószínűleg a könnyebb vezetés és számbavehetés végett. E nép különben egy alsóbb fokú nemesi osztályt képezett,² mely a hadin kívül minden más szolgálattól s a tizeden kívül minden adótól ment vala; nem ritkán bérbirtokaikat örökül nyerték szolgálataik jutalmául, melyek aztán rokonaikra is átszállottak, de csak hadi szolgálat föltétele alatt, s ha valamely jobbágymagatlanul vagy rokonok nélkül halt el, az általa birt földet a várra visszaszállottak, hogy ismét más várjobbágynak adassanak ki bérbirtok gyanánt.³

A többi nép, a várnép, mely a várjobbágynak kívül, a várakat környező földeken vagy elszórt helységeken lakott, hadi szolgálatra nem volt kötelezve, de szintén a várgróf hatósága alá tartozék. Ezek szintén két rendbe sorolhatók; a várpolgárok, kik a városokban laktak s nem földművelés, hanem kézműipar volt foglalkozásuk, magasabb rendet képeztek a várnépnek (*hospites, cives castri*); némi királyi adón kívül semmi nemű szolgálatra nem köteleztettek, személyük szabad volt, birtokaik biztosítva. Az alsóbb rend, a tulajdonképeni várnép, (*castrensés*) azon földeket nyerte haszonbirtokul, melyek a várjobbágynak kiosztottakon kívül fönmaradtak; ezek a vár körül teljesítendő szolgálaton, munkán kívül birtokaik fele jövedelmével adóztak, melyből egy harmad a várgróftól illetve a többi tisztviselővel, két harmada, mint királyi adó, Esztergomba

¹ Főnebb idézett forrás. 304. §.

² Kézai Simon mester krónikájában őket szegény nemeseknek nevezi (*pauperes nobiles*).

³ Horváth Mihály székfoglalója a magy. tud. akadémia 1841. évkönyvében. VI. köt. — Pray György: *Historia Regum Hungariae*. XVIII. §. a «*Notitiae paeviae*»-ben. — Bartal: *Commentariorum ad historiam status jurisque publici . . . libri XV. De Ordinibus regni*. 24. §. — 48. §. — Szalay: *Magyarország Története*. I. Második könyv. 100—103. lap.

szállítatott évenként sz. Mihály napján. A várgróf segédjei ez adó beszédésében a századosok és hirnökök, (archipraeco) valának.¹

Mint látjuk, tehát a várjobbágyság képezte zömét, alapját a királyi hadseregnek az Árpádok alatt. És így a vármegyei, a várszerkezet főleg katonai intézménynek tekinthető, mely azonban közigazgatási és igazságszolgáltatási célokra is használta-tott. Noha állandó eszköze és támasza volt ez a királyi hatalom-nak, nem mindig egyenlő erővel támogathatá a királyt céljai kivitelében. Hogy mennyi megyére osztotta István az országot, meg nem állapítható; de a későbbi királyok belátván, hogy a jobbágyság számának növelése által haderejüket s így hatalmu-kat emelhetik mind belül, mind az országon kívül, a vármegyék számát szaporítani törekedtek. I. Endre uralkodása előtti zava-rokban, mint látszik, rossz állapotba jutott a várszerkezet, melyet Endrének nem igen sikerült mindjárt jó karba állítani; erre enged legalább következtetnünk az erőtlenség és hunyászkodó modor, melyet Endre III. Henrik gőgös követeléseivel szemben tanusított, bátor föllépés helyett, mi egyedül elégséges haderő hiányának tulajdonítható. I. Bélának nagy hasznára vált, már az ekkor bizonyára megjavított szerkezet; mert róla olvassuk, hogy a lázadók által fenyegettetve, szorult helyzetében a kör-nyékbeli várhadakat összehonván, azokkal a lázadó tömeget megrohanta és szétverte. II. Gejza, német írók tanúsága szerint, 70 zászlóaljat vezetett Ausztriába, Henrik osztrák herczeg el'en; mi arra mutat, ha megyénként egy zászlóaljat számítunk, hogy már alatta 70-re ment a megyék száma s a várszerkezet is teljes épségben és erőben diszlett. Az ő nem közönséges hatal-mára utalnak különben számos hadjáratai is, s azon tény, hogy az erős ellentörékvések közt, melyek kormánya alatt Magyar-országot körülvevék, annak önállóságát és függetlenségét meg

¹ Idézett munkák, valamint Horváth Mihály Magyarország Története. I. köt. 120—123. lap.

tudta őrizni, sőt Mánuel görög császárt is meggyőzni a magyar nép szívós, erős voltáról.

Azonban a második Gejza uralkodását követő trón miatti zajlongásokban a várszerkezetet igen meggyöngülni látjuk. Még inkább bomlásnak indul az Imre király és Endre királyi herczeg közti viszályokban. A trónra törekvő herczeg ugyanis magának hiveket szerzendő a hatalma alatt levő várjőszágokat pazar kézzel osztogatja, mely példát Imre is követett, saját érdekében. Ugy hogy későbbi lázadása alkalmával már pénzen kénytelen Endre fogadni hadat, s erre az atyja által reá hagyott kincseket fecsérli el. Imre pedig, kinek hadfogadásra nincsen költsége, sereg nélkül, majdnem elhagyottan áll, minthogy a várjobbágyság csekély száma már figyelembe is alig jöhet. II. Endre, ki eleinte egységesen bírja az országot, nem érzi elég erősnek magát a várszerkezetet régi jó állapotába visszaállítani, a várjőszágok birtokosainak haragjától tartván, kik kormányával úgy is elégületlenek valának. Nagyobb hadat kiállítani már egyáltalában nem képes; kisebb hadseregeit is pénzen fogadja össze, s e miatt adósságokba is veri magát. Minden tettét gyöngeség, erőtlenség jellemzi, mert bizton föllépni soha sem mert; tekintélye teljesen alásülyedt, hiányozván a hatalmas támasz, mely eddig nyomatékot adott a király szavának és akaratának: a várjobbágyság, királyi sereg. Ő alatta mind erőteljesebb lesz a nemesség küzdelme a királyi hatalom megszorítására, s ő ezt túrni kénytelen, miután nincsen eszköze ellenállani annak, vagy érvényt szerezni saját akaratának. Hogy mégis magának némi hadat toborzzon össze, egységeknek birtokokat, sőt adójövedelmeket is adományoz, hogy ezért őt hadjárataiban bizonyos számú fegyveres néppel segítsék; ¹ ezekre mind nem lett volna szüksége, ha a várszerkezet alatta annyira nem hanyatlott volna.

¹ Így Radust és rokonait kötelezi, kit ispánsággal és a nyestadó kétharmadával ajándékozott meg, hogy őt, hadjárataiban 15 pánczélos lovaggal és 100 gyaloggal kövessék. Fejér György: Slavonia et Croatia. 10. lap.

IV. Béla belátta, hogy a királyi trón fényét és régi tekintélyét csak úgy szerezheti vissza, csak úgy adhat súlyt királyi szavának, ha a várszerkezetet jó karba helyezi. Egész törekvése oda irányult tehát, hogy az adományozott várjavakat birtokosaiktól visszaszerezze a korona részére. És ha buzgó, következetes törekvésével célját teljesen elérnie nem is sikerült, oka az volt, hogy a várszerkezet ekkor már sokkal bomladozóbb állapotban vala, hogysem azt a régi jó és erőteljes állapotba vissza lehetett volna állítani. Enyészet nyomait viselte az magán s noha a tatárpusztítás után IV. Béla szorgoskodott azt a régi jó karba helyezni, azon parancsa által, hogy az urak birtokaikon mennél több megerősített helyet, várat emelni törekedjenek, azok hatalmát annyira nevelte, hogy a várszerkezet régi ereje valamint a nyomaték is, melyet az a királyi hatalomnak adhatott, teljesen veszendőbe ment, s ezentul csak gyöngé támaszát képezte a királyi székeknek. IV. Kun László a kunokat törekedett kedvezések által lekötelezni magának, s azokra támaszkodék. Seregének javát, melyet Habsburgi Rudolf segedelmére küldött, kun harczosok képezték és nem várjobbágyok, mi utal a várszerkezet állapotára uralkodása alatt. III. Endre, ki többé a kunoknak nem kedvezett, alig rendelkezett erővel, hatalommal akaratának kivitelére. Tekintélye — mit csak alkalmas támasz és eszköz hiányának tulajdoníthatunk, annak érvényt szerezni — annyira alásüllyedt, hogy a királynak, mint az alkotandó törvényekből is kitűnik, nem ritkán még a köteles tisztelet sem adaték meg. Alatta a várszerkezet, néhány századon át való főnállás után — végenyészetnek indult.¹

E királyi, várkatonaságból álló, hadseregen kívül, mely táborozni az ország határain tul is köteles volt, állott a nemzeti

¹ E történeti adatokra l.: Horváth Mihály Magyarország Története. I. kötet. — Szalay László: u. a. műve. I. II. kötet. — Pray György: Historia Regum Hungariae. I. köt. — Horváth Mihály székfoglalóját a magyar honvédelem történetéről. Akad. évkönyvek VI. köt. 1840—42.

had, mely csak veszély idején tartozott fölülni, és védeni az országot határain belül. E nemzeti hadat az ország nemesei képezték, kiknek szoros kötelessége volt a honvédelem, s ez alól senki sem képezett kivételt. Viszont ők e kötelességük teljesítéseért nem csekély kedvezményben részesültek. Földjeiket saját joggal birták; minden adózástól mentek, s az államhatalom gyakorlatának is részesei valának a fejedelemmel együtt. A főpapság, mely ugyanazon kedvezményekben részesült, szintén tartozott személyesen is részt venni a honvédelemben.

E nemzeti sereg azonban nem engedte magát eszközül felhasználtatni a királyok önző céljainak kivitelére. A mint tehát a nemzet rablókalandokat intézni a külföldre megszűnt, úgy intézkedék, hogy vére céltalan hadjáratokkal ne ontassék; s ezt az által érte el, hogy csupán a hon védelmét ismerte el kötelességének; a királyt táborozásaiban követni külföldre is, szabad akarától és zsoldtól tette függővé. A király hatalmának emelésére tehát, sem az ország határain belül, sem azokon kívül, a nemzeti had nem nyújtott segédkezet; sem vak eszközül nem szolgált, az uralmukat terjesztetni vágyó királyok kezében.

A király tehát, ha akaratának érvényt akart szerezni, akár belül, akár kívül, egyedül a várkatonaságra támaszkodhatott. De azért — noha a nemesség azon jogát, miszerint az ország határain túl királyát követni nem volt köteles, féltékenyen őrizte — nem egyszer, királyaink külföldi hadjárataiban nemesi haddal is találkozunk, mi úgy magyarázható, hogy némelyek a király kegyeit keresendők, mások harczágytól ösztönözötten vagy talán édesgetve maga a király által, őt önként követték fegyvereseikkel; és van példánk reá, hogy az evvel visszaélni akaró királytól megtagadta a nemesség az engedelmességet, vagy a további küzdelmet a király zászlai alatt.¹

Midőn a várszerkezet bomlásnak indult, s királyaink vállataik, terveik kivitelére már elégséges erővel nem rendelkez-

¹ Mint például II. István oroszországi hadjáratában.

hettek, mindinkább kedvezni iparkodtak a nemességnek, hogy azt mennél nagyobb arányban támogatásul nyerjék. A nemesség aztán a királyi hatalom és tekintély e sülyedtével, látva, hogy a király ő reá támaszkodni kénytelen, hatalmának érzetében bátrabban merészelt föllépni fejedelme ellen, s annak szorult helyzetét kiaknázni törekedett. Így tapasztaljuk ezt II. Endre alatt, kivel már oly törvényt erősített meg a nemesség, hogy azon királyt, ki hatalmával visszaél, vagy nem törvényesen uralkodik, a nemesi, nemzeti sereg trónjáról elűzhesse. Mi bizonyára mutatja, hogy ekkor már a nemzeti had erejét a király megfelelőleg ellensúlyozni képes nem volt, s így teljesen a nemesség befolyása alá került. A várszerkezet hanyatlása tehát a nemzeti had hatalmának emelkedését vonta maga után, úgy, hogy ezentul a nemességnek királyától tartania nem igen kellett; a király, akaratának végrehajtására, erővel nem rendelkezék, s így ténykedési körének a nemesség mind inkább határt szabott. A királyi jogok megnyirbáltattak, az uralkodó önállóságát majdnem teljesen elvesztette; III. Endrének már az őt megillető tisztelet sem adatott meg.

A mi a nemesi vagy nemzeti had vezérletét illeti, oly törvény állott fen, hogy az csak a király vezetése alatt tartozik hadakozni.

II.

III. Endrével kihal az Árpádház és más család ül Magyarország trónjára; a franczia eredetű Anjouk véréből származó Róbert Károlynak sikerül hosszas küzdelem és fondorkodás után az Árpádok trónját elfoglalni, mi a nemzet és királya közti viszonyban némi változást idéz elő. A nemzet — nem ok nélkül — attól fél, hogy érdekei mellőztetni fognak, vagy azokat az új királyi ház érdekei fogják háttérbe szorítani. Róbert Károly nem a nemzet véréből való; ő csak fejedelme, ura az országnak; alatta élesebb kezd lenni a határvonal, mely a királyéit a nem-

zeti érdekektől elválasztja. És innen könnyen megmagyarázható a magyar nemesség küzdelme a szabad királyválasztási jog mellett; mert oly király, kit szabad akaratjukból emeltek a trónra, még sem mellőzhette teljesen a nemzet érdekeit; annak ők szabkattak választási föltételeket, melyeknek meg nem tartása esetén a trónról ismét jogosan elűzhették. E mellett — különösen a főnemesség — jól tudta, hogy ez utóbbi időkben hatalma a királyi tekintély és hatalom rovására növekedék; egy erélyes király alatt, ki nem általa jut a királyi trónra, méltán tarthatott tehát attól, hogy jogai és kiváltságai, de főleg jogtalanul szerzett birtokai meg fognak nyirbáltatni. Ennek következtében lehetőleg föltüntetni iparkodtak főnemeseink, hogy Róbert Károly egyedül nekik köszönheti, hogy a magyar trónt elnyerte. A pápai bibornok követ beszédét, midőn az a pápa jogáról szólana Magyarországnak királyt adhatni, nagy zajjal félbeszakították, és erősen hangoztatták, hogy a pápának ilynemű joga nem lehet, ők azt el nem ismerik, hanem Róbert Károlyt, mint azt már előbb is tették, s z a b a d a k r a t j u k b ó l választják urukká, királyukká.

Annál kevésbbé vetszett a dolog Róbert Károlynak, ki tudta, hogy miért törekszik a magyar nemesség annyira szabad királyválasztási jogát bizonyítani, s azt érvényre emelni. Ő tehát épen az ellenkezővel, az-az a trónhozi jogának bebizonyításával akarta ellensúlyozni, hogy így a magyar nemzet szabad királyválasztási joga reá nézve mintegy hiábavalónak, értéktelennek tűnjék föl. Miért is lehetőleg mindig úgy törekszik szólni magáról, mint kit valóban jogosan megillet ez ország koronája; így Tamás esztergomi érsekhez intézett adománylevelében is így szól: «midőn bejöttünk ezen mi magyar királyságunkba, a mely születési jogunknál fogva minket illet, és midőn az ország főurainak nagy része vonakodott minket született és természetes urukul elismerni. . . » ¹ De belátta Róbert Károly azt is, hogy minden trónhozi jogánál nagyobb hatású lesz, ha magának hadat

¹ Kovachich : Supplementa ad Vest. Com. I. 280. lap.

teremt, melyre a hatalmas főnemesség ellenében bizton támaszkodhatik, s melylyel aztán érvényt szerezhet királyi tekintélyének és hatalmának. Ő neki főczélja vala királyi házáat hatalmassá tenni; politikát kezdte meg, melynek értelmében mindenhova beavatkozék, hogy hatalmát éreztesse; mindent saját haszna- és javára kizsákmányolni törekedett. E politikája indította-e azon serény munkásságra, mely által nagy haderőt volt képes teremteni magának, vagy hatalmának érzete birta-e rá ily politikára — nem tudhatjuk.

A várszerkezet, mely az utolsó Árpád-házi királyok idejében is már fölötte gyöngye lábán állott, a III. Endre országlatát követő, majdnem tíz évi trónzajlongás alatt csaknem teljesen elenyészett, úgy, hogy Róbert Károly alig akadhatott annak nyomaira. A várjavak nagyjából az urak kezeibe kerültek, kik aztán elhatalmasodván, azok visszaeresztésére nem voltak rábirhatók; a várjobbágyokat saját szolgálatukba fogadták, úgy, hogy némelyik főur egész kis hadsereggel rendelkezék. Már Kún László uralkodása alatt olvassuk, hogy a Németujváriak, Iván és testvére Péter veszprémi püspök, a király tudta és akarata nélkül Ausztriára törtek és azt pusztították. A hatalmas oszt-rák herczeg Albert, ellenük tizenöt ezernyi hadat vezetett s őket szétvervén, birtokaikat — Kőszegét mintegy harmincz helységgel — elszedte tőlük s az országtól elszakította. László pedig megtorlás helyett örült a Németujváriak szerencsétlenségének, miután ő a féktelenekkel nem tudott boldogulni. Midőn a tatárok Oldamurtól hivatva Magyarországra törtek, László ellenük hadat vezetni képes nem volt. Bizonyos Loránt úr a Szepességben nyíltan föllázadván, az egész megyét, a Nyírséget pedig egész Erdélyig elfoglalta, s e vidéken aztán kénye szerint üzörlésait. — Ugy hiszem, ez adatok eléggé bizonyítják a várszerkezet akkori állapotát. Királyi seregnek nyomát nem találjuk, vagy ha létezett is ilyen, az oly silány lehetett, mely többé elégséges támaszul a királyi tekintély- és hatalomnak nem szol-

gált. A féktelen urak kedvük szerint zsarolják a vidékeket, s a király mindezt túrni kénytelen, mert annak gátot vetni nem képes. III. Endrét, midőn a királyi széket elfoglalni Tótországból Magyarországra utaznék, Németujvári Iván letartóztatja, s csak kezeseket nyervén, bocsátja szabadon; mi arra mutat — mert föl nem tehető, hogy Endre nagyobb kíséret nélkül kelt volna utra e zavarteljes időkben — hogy daczára néhány év előtti roppant veszteségének, nem csekély hatalommal rendelkezék e főur. Endre az országba törő Albert osztrák herczeg ellen, ki azt, mint atyja által reá ruházott hűbért, elfoglalni jön, a legcsekélyebb hadat sem képes vezetni, és szorultságában a nemességhez kénytelen folyamodni; s csak miután annak föltételeit elfogadja és megerősíti, nyer nagyobb haderőt az ellenség kiűzésére. Midőn a várjavakat és jogtalanul bitorolt jószágokat vissza akarja venni a korona számára, több ur — köztük Loránt volt erdélyi vajda fivéreivel és Németujvári Iván — mozgalmat indít ellene, s más királyt akar az ország trónjára emelni. Endre több ízben hadakozik ellenök; de támaszt királyi székének már nem találván az országban, azt külföldön, Albert osztrák herczegnél kénytelen keresni.

A közel tiz évig tartó trónvillongás végcsapást mért a már ugyis majdnem teljesen felbomlott várszerkezetre. A pártokra szakadt országban dúló polgárháboru még a romlatlan teljességében álló várszerkezetet is bomlásnak indította volna; így a fönmaradt várjobbágyság magát kisebb csapatokban a hatalmas főurak ellen megvédeni nem bírván, vagy azok szárnyai alá menekült és szolgálatába szegődött, hogy a más párton levők dúlásai ellen biztosítva legyen; vagy egy része a várjobbágyságnak, nem lévén általánosan elismert fő az országban, magát kötelezettsége alól tömegesen fölszabadította. Számos történeti adat bizonyít a mellett, hogy e korban már sem számbavehető királyi haderő, sem várjobbágyság nem létezett a régibb értelemben; s ekkép a várszerkezet, melyet első királyunk

oly gonddal szerkesztett össze s mely oly hosszú időn át erősebb-gyöngébb támaszát képezte a királyi tekintély- és hatalomnak, most végfeloszlásnak indult.

Nem csak a várjavak, de maguk a várak is, melyek a várszerkezetnek alapját tévék, vagy a tehetősebb urak birtokába jutottak, vagy védtelenül voltak hagyva. Németujvári Iván a Venczelt királyi trónra meghivandó követség elindulása után fegyveres népét Esztergom alá vezette, s miután Károlyt és Gergely érseket megszalasztotta, a várat rövid időn megvette. Ugy hiszem, elég bizonyítéka ez, hogy Németujvárinak szép számú sereg felett kelle rendelkeznie; mely, hogy saját fegyveres népe vala, s nem nemzeti had, kitűnik abból, hogy a Magyarországra érkezett Venczel tőle a várat nagy összeg pénzen vette meg. Cseszneki Miklós és Lőrincz fivérek hadaikkal Budán Venczelt elfogni szándékolták, de ebben meggátoltatván, a polgárok javait dulták föl. Tehát oly annyira nem volt hatalma és hada a királynak, hogy még személye sem vala biztonságban. A püspökök, kiknek — mint látszik — sokkal csekélyebb számú fegyveres népe vala, hogysen a hatalmasabb főurak csapatainak ellenállhattak volna, nem saját királyukhoz, hanem Albert római királyhoz kénytelenek segélyért folyamodni. A fiáért jött cseh király Esztergomban ellenállásra nem talál, azt földúlatja és kincseitől megfosztja; Budán a koronát kézre keríti, a város biráját foglyává teszi és fiával együtt visszatér hazájába, a nélkül, hogy bármi csekély ellenszegülésnek nyomát találónk.¹ Gyül ugyan némi had; nemesekből és kunokból, Károly zászlai alá a korona visszavételére; de a mint zsákmányvágását kielégítve látja, ismét szétoszlik eredmény nélkül. Otto kénytelen a pusztai királyi czimmal megelégedni; a hatalmasabb urak mitsem törődnek vele s majdnem függetlenül uralkodnak az egyes vidékeken,

¹ Hogy a nemzeti had semminemű mozgalmáról sem maradtak adatok, bizvást arra enged következtetnünk, hogy ekkor már ilyen nem létezett, vagy a lehető legrosszabb körülmények közt lehetett annak alkotó ereje.

még a királyi jövedelmeket és bányákat is lefoglalván. A Német-ujváriak újra hadakoznak Rudolf osztrák herczeggel és kölcsönösen pusztítják egymás birtokait. Otto annyira tehetetlennek és elhagyottnak érzi magát, hogy midőn kívülről fenyegettetik, Apor László erdélyi vajdát — alattvalóját — törekszik szövetségesül megnyerni, s hogy őt szorosabban magához csatolja, leánya kezét kéreti meg. A királyi tekintély annyira súlyedt már ekkor, hogy Apor a nélkül, hogy bármitől félni oka lett volna, a hozzá utazó királyt koronájától megfosztván elfogja és elzáratja. Mi ismét arra mutat, hogy Ottónak még valamirevaló kísérete sem lehetett, mely szorult helyzetében támaszul szolgálhatt volna neki, vagy mellette erőlesen föllépett volna. Nincs nyoma, hogy a fogoly király kiszabadítására kísérlet tétetett legyen, senki sem volt, ki királya érdekében fegyvert emeljen a hatalmas erdélyi vajda ellen.

Tehát nyíltan kimondhatjuk, miszerint Róbert Károly király trónraléptekor, sereg vagy fegyveres nép, mely támaszul szolgálhatna a királyi trónnak a féktelen urak ellenében, nem létezik. A várjobbágság, mely eddig a királyi sereget alkotta, most maguk az urak szolgálatában, a várak, melyek alapul szolgáltak a várszerkezetnek, szintén vagy az urak birtokában, vagy védtelenül hagyva. És úgy hiszem, ez időben nem lett volna nehéz Magyarországot teljesen elfoglalni; a hatalmasabb urak csak saját jogtalanul összeszedett birtokaikat féltették és őrzötték, és sem egymással, sem a közérdekkel nem törődtek.¹ A nemesiség pedig, mely magát az urak rablásai ellen megvédeni képes nem volt, vagy azok szárnyai alá menekült és zsoldjába szegődött, vagy jobbra annyira elszegényedett, hogy — mint később kisült — még magát rendesen fölfegyverezni sem volt képes.

¹ Egymást az urak nem támogatták; így a Németujváriak védelmére, vagy elvesztett birtokaik visszaszerzésére senki sem kelt. Hogy a közzel sem törődtek sokat, bizonyítja ama körülmény, hogy Venczelt koronarablási szándékában senki sem törekedett meggátolni, vagy neki ellene szegülni.

És így e korban nemzeti had sem létezett, mely számbavehető lett volna.¹

Róbert Károlynak végre hosszas küzdelem után sikerült magát általános királylyá választatni. De a királyi czim és méltóság nem adott hatalmat kezébe, melylyel gátot vethetett volna a zsarnokoskodó urak garázdálkodásainak. Király volt névleg, de alkalmas eszközök hiányában tétlenségre kárhóztatva. Tehetetlenségének bizonyítéka, hogy erélyes föllépés helyett, miszerint királyi tekintélyének s hatalmának érvényt szerezzen a féktelen urak ellenében, azokat, kik királyságát elismerni vonakodnának, egyházi átokkal sujtatta, a budai tanácskozmányból a pápai követ által. De sem az átoknak, sem Károly újabb koronáztatásának a valódi szent koronával, melytől sikert vártak, nem lett foganata. Az urak föl sem vették az egyházi átkot, s a királytól tartani semmi okuk nem lévén, vele mit sem gondoltak. Négy, majdnem független hatalmat bitorló, urról tétetik említés ezen korban. Németujvári Henrik a dunántuli vidékeken uralkodik roppant terjedelmű birtokain és visel hadjáratokat tetszése szerint; őt ugyan sikerül Róbert Károlynak állandó hívéül megnyerni, miután horvát bánná kinevezi, de ez nem növeli a király hatalmát, minthogy — mint látszik — Németujvári kényurtársai ellen, kik az ő birtokát nem háborgatták, Róbert Károlynak segínyt nyújtani nem hajlandó. Így — noha nincsen nyoma, hogy ellene Károly föllépni kénytelen lett volna — arról sem találunk említést, hogy Németujvári fegyveres néppel segítette volna királyát, midőn az a többi urak ellen föllépett. Apor László az erdélyi részeket birta független hatalommal; őt szintén sikerült Tamás érseknek és Omode nádornak megnyerni a

¹ Az elmondottak történelmi adataira lásd: Horváth Mihály: Magyarország Története. I. köt. és II. köt. 1—19. lap. — Szalay László: u. a. munkája II. köt. — Katona István: *Historia Critica Rerum Hungariae* VI.—VII. kötet. — Fejér György: *Codex Diplomaticus V—VIII.* kötet. — Turóczi krónikája II.—88. fejezetig.

király részére és a korona kiadására, valamint oly ígéretre birni, miszerint Károlyt teljes hatalmával segített; de a keze alatt levő királyi javakat és jövedelmeket visszaadni nem hajlandó és segítségének szintén nem nagy hasznát veszi Károly, mivel az nem a többi urak ellen van irányozva. Omode nádor a tiszai felvidékeken terjeszti hatalmát; Zemplén és Abauj vármegyéket sikerül elfoglalnia, de Kassa ostrománál életét veszti. Fiai Csák Mátéval szövetkeznek, s annak fegyvereseivel űzik tovább rablásaikat.

Leghatalmasabb volt és legnagyobb hadi erővel Csák Máté rendelkezék valamennyi közül. Számos várat találunk az ő birtokában, erősen megrakva fegyveres néppel. Nagy erejére enged következtetnünk mindent megvető gőgje, biztos magatartása, melyet elégséges támasz nélkül megfejtteni lehetetlen volna; ugyancsak háboruja is János cseh királlyal, kivel kikötni nem tartá veszélyesnek, s annak tartományait Brünnig elpusztította. A cseh király Máté ur Holics várát bevenni nem képes, s serege fölött is nagy nehezen bir diadalt aratni. Az Omode fivérek veszélyéről értesülvén, segítségükre olyan hadat küld, melyben csupán a pánczélos lovagok száma az ezerhatszázat meghaladja. Csák Máté valószínűleg jól tudta, hogy a többi urak ellene a királynak segílyt nyújtani nem hajlandók s ez biztonságérzetét nagyban növelte. Sem kérelem, sem fenyegetés és átok nem fog rajta; király létezéséről, ki fölötte állana, tudomást sem akar venni; a főpapok, különösen az esztergomi érsek birtokait szabadon dulja, fosztogatja. Mig az ország királyának nincsen elég jövedelme az udvartartásra, addig Csák Máté királyi fényvel övezi magát; nádort, kincstárnokot s egyéb fejedelmi tisztviselőket tart magának. Sőt elbizakodottságában és merészségében annyira megy, hogy hadaival magát Róbert Károlyt is, midőn nejével Budán tartózkodnék, háborgatni merészli. Még többeket találunk fölemlítve e hatalmaskodó főurak közül; mint Kompolth Pétert, Rátholt Lászlót, Ugrint, volt tárnokmestert, kik

a király létezését figyelembe sem véve, zsarnokoskodtak összekobzott birtokaikon. És a király mit sem tehetett ellenök, a legcsekélyebb eszköz sem lévén birtokában; mert föl nem tehető, hogy a különben erélyes és tehetséges Róbert Károly tétlen vesztegel, ha magának a legcsekélyebb hadat is kiállítani képes.

Róbert Károly belátta, hogy addig királyi tekintélyének és hatalmának érvényt nem szerezhet, terveit nem valósíthatja, míg Csák Máténak zsarnoki uralmát megtörnie nem sikerül; de erre oly viszonyok között, mint melyek trónraléptekor környezék, vajmi csekély kilátása lehetett, miért is elkedvetlenedve rendetlen életnek adta magát, mi által még egyedüli támaszának, a főpapságnak is panaszokra adott okot. És valóban lehetett panaszra oka a főpapoknak, miután szenvedett roppant káraikért semmi nemű kárpótlást nem nyertek; Károlyban ugyan nem hiányzott eleinte a jóakarát eme hivei irányában; adományozásokban nem volt hiány, de az adományozott birtokokat megszerezni nem állott hatalmában. Most érzéketlenül tehetetlenségében mivel sem gondolt többé, s királyhoz nem illő dorbézolás közt tölté napjait.

Első erélyesebb föllépése — miután még Zára városát sem volt képes megsegíteni Velence ellen, úgy, hogy azt elveszt — az Omode fivérek ellen irányul. Az urak a tuláradó zavarokat és rendetlenségeket ekkorig már valószínűleg maguk is megunták mert ez alkalommal többeket látunk Károly mellé sorakozni. De Károly fősegedelmét most sem tőlük, hanem a Johannita vitézekről és a szepesi szászoktól várja, mint kiknek a legtöbbet kelle túrni és szenvedni a féktelen Omodéktól. És csakugyan a Johanniták számos lovaggal, a Görgeiek pedig — István szepesi gróf — fivérei Arnold és Jordán — nagyszámu fegyveres csapattal szaporítják hadait. Mindazonáltal az Omodék — Csák Máté által küldött segedelemmel — egyesült serege az övét erőre jóval meghaladja. Hogy Rozgony mellett mégis a nagyobb veszteséget szenvedett király részére dőlt el a csata

sorsa, az egyedül az ellenség vezérei — két Omodé — elestének tulajdonítható. Károly nagy sikert várhatott e Csák hadai fölött nyert győzelmétől; erről a többi közt tanuságot tesz azon szabadságlevél is, melylyel fontos szolgálataik jutalmául örömben a szepesieket megadományozta. E szerint a szepesiek ezen-tul tartományuk védelmét kivéve semminemű hadi szolgálatra nem köteleztettek; mi eléggé bizonyítja, hogy náluk a várszerkezetnek már nyoma sem lehetett. Az urak különben most — mint látszik — állandóbb segílyt nyújtottak Károlynak, ki a következő évben azután a tiszai felvidékeken garázdálkodó urakat — az Omodékat, Cserepiket, Feketéket — elűzvén és jogtalanul szerzett birtokaikat lefoglalván, e részeknek nyugalalmát és békéjét helyreállítania sikerült.

Csák Máté azonban a szenvedett vereséget föl sem vette; Róbert Károlyt pedig vagy az urak nem voltak hajlandók támogatni Csák Máté ellen, vagy még sokkal gyöngébbnek érezte magát, hogysem nyíltan fölléphetett volna. Erre mutat azon körülmény, hogy Károly, midőn később Csák, János cseh király ellen hadat visel, siet az alkalmat megragadni s ezuttal keritheti csak birtokába Komáromot, melyet szenvedett kárainak pótlásául az esztergomi érseknek adományoz és Visegrádot. Némelyek szerint ugyan az említett várak visszavételét Fridrik — osztrák herczeg szövetségese — hatalmas segílyének köszönheté, de erre biztos adataink hiányoznak. De viszont, hogy Károly sem volt már ekkor minden támasz nélkül, tehetetlen, bizonyítja, hogy Csák Máté a cseh királytól szorongattatván, segedelemért hozzá fordult. Csák Máté ezután óvakodék a királyt bármi módon is megbántani; a békét köztük egész Máté haláláig mi sem zavarja meg. Károlynak sem nyugodhatott azonban hatalma szilárdabb alapokon, mert kénytelen bevárni a kényur halálát, még sokkal gyöngébbnek érezvén magát, mintsem annak hatalmát megtörhette volna. Azt pedig látta Károly, hogy míg Csák Máté nagyterjedelmű birtokain — a Mátysföl-

dön — független hatalmat bitorol, addig az övé meg nem szilárdulhat; most tehát erőtlenségén elkedvetlenülve, újra kicsapongásokra vetemedik; Temesvározt egy Csepel szigetéről — insula magna, Praynál — eredt ágyassal él, kitől fia is születik, és lovagjátékokkal,¹ szerelmi kalandokkal öli idejét.²

Róbert Károly tehát — mint látjuk — trónraléptekor a magyar hadügyet oly rossz állapotban találta, hogy azon javítani már csaknem reményét veszté. A várszerkezet teljesen fölbomlott állapotban; annak helyét semmi sem pótolja. A királyi trón minden támasz nélkül, egyedül az urak önkényére és szeszélyeire utalva; nemzeti had sem létezik, mert annak alkotó elemei szét-szórva vagy hadra, fölülésre képtelen állapotban.

Csák Máté halála a dolgok állását teljesen megváltoztatja. Ez 1318-nál mindenesetre későbbre tehető; mert ez évben még nagyon engedékeny Károly Velencze irányában s azzal minden összetűzést kerül; a következő évben pedig Uroz szerb fejedelmén csak két szövetséges, Tarentói Fülöp albán herceg és Mladin tengeremelléki bán társaságában tud erőt venni, mi nem igen mutat még hatalmának emelkedésére. Noha Csák Máté halála felől biztos adataink nincsenek, azt mégis körülbelül 1321-ben történnük vehetjük; ez időben már Apor László sem volt életben, mert az erdélyi vajdaságot másnak birtokában találjuk. Csáknak hivei nagyrészt hűséget esküdtek Károlynak, köztük nádora is, Zách Bódog; néhányan, kik megtérni nem akartak, későbbben üzettek ki rabló fészkeikből. És ez időre kell esni Róbert Károly serény munkálkodása és fáradozásának a hadügy javítása körül, mert nem sokkal ezután már oly erővel és hatalommal látjuk őt fellépni, mely nagy hadi erőre való támaszkodást feltételez.

¹ Ugy látszik, már ekkor törekedett Róbert Károly a magyarokban lovagi szellemet ébreszteni; melyre hajlandóknak is találta őket, s melyre alapítá későbbi hadrendszert.

² Idézett munkák és Pray György: *Historia Regum Hungariae*. . . . in tres partes divisa. II. Rész.

Láttuk tehát a magyar hadügy állapotát, midőn Róbert Károly az uralkodást átvette; most lássuk intézkedéseit annak emelése körül, melyek által oly hadseregre tesz szert, hogy Magyarország első rangú hatalommá lesz az európai államok között.

Károly mindjárt a sz. koronával történt koronáztatása után oda kezdett működni, hogy a régi várszerkezetet lehetőleg helyreállítsa. Látván, hogy a hatalmas oligarchák őt semmibe veszik, vele kényük kedvük szerint játszanak, azok hatalma ellenében törekedett trónját megszilárdítani és megalapítani tekintélyét, mit csak a várszerkezet visszaállítása s így egy parancsától függő királyi sereg megalkotása által vélt elérhetőnek. A várak és várjóságok azonban jobbára az urak kezében voltak; tett is Róbert Károly azok visszaszerzésére — mint már fönebb is láttuk — kísérleteket; és pedig Csák Máténál a pápai követ, Apor László erdélyi vajdánál az esztergomi érsek és a nádor által, de sikertelenül. Jövedelmei az udvartartás költségeit is alig birják földözni, zsoldos sereget így fogadni nem képes. Ő tehát mennél több várat törekszik kézre keríteni az uraktól; Kassát néhány mással 1312-ben foglalja vissza; 1315-ben Komárom és Visegrád jut birtokába. A várjobbágyosság azonban vagy fölszabadította magát, vagy az urak szolgálatában volt; Károly a várnépből emel táborozó várjobbágyokat; ¹ majd a kunokban vél erős támaszt találni az urak ellen. A kunok, épen mint a várjobbágyok, vagy elnyomattak a hatalmasabb főurak által, vagy önként annak zsoldjába szegődtek; Károly tehát ezeket törekszik lassankint fölszabadítani s belőlük királyi sereget alkotni, miért is mind több-több kunnal találkozunk seregében, kik jó ideig annak magvát tették. Még 1323-ban is vált meg egész kun családokat rokonaikkal együtt, egyes urak hatalma alól, azon föltétellel, hogy ezentúl egyedül a király zászlai alatt kötelesek harczolni. ²

¹ Egy 1311-ben kelt oklevele szerint Bod fiait a várnépből várnemeské teszi. Fejér György: Codex Diplomaticus. VIII. kötet, 1. füz., 396. lap

² Fejér György: Cod. Dipl. VIII. köt. 2. f. Keverge fiainak urasága

Igy Uroz szerb fejedelem ellen vezetett hadának nagy részét is — valószínűleg — kunok tették; a Fridrik római királynak segélyül küldött huszonhatezernyi hadban pedig huszonkétezer kun volt.¹ Hatalmát a mint egy kevésbé jobban megszilárdulva érzé, azonnal erősen nyomoztatni kezdte a jogtalanul bitorolt várjavakat, s azokat a korona számára visszafoglaltatta. Egy 1327-ből kelt királyi oklevél így szól: «Mivel váraink minden földeit, bárhol legyenek is a mi királyságunkban, azoktól, kik elidegenítették, egyetemlegesen visszafoglalni elhatároztuk, parancsoltuk.»²

De csakhamar be kellett Róbert Károlynak látnia, hogy a kunok, még mindig szilaj, vad és garázda nép, a trónnak sem erős, sem állandó támaszát nem képezhetik. Kedvelt foglalkozása e népnek nem annyira a hadakozás vala, mint inkább a rablás, fosztogatás, miket vérlázító kegyetlenséggel párosítottak. Nem egyszer magának a királynak is meggyűlt baja velük; így midőn Fridrik római király megvert hadától visszatértek, itthon szintén kedvet mutattak a dúlásra, mi szükségessé tette Károlynak föléptét ellenük.³ De a várszerkezet sem mutatkozik már alkalmas eszköznek a királyi tekintély és hatalom emelésére. Azt teljesen visszaállítani, úgy, miként az a jelesebb Árpád-házi királyok alatt volt, nem tartozék a lehető dolgok közé; mert a mellett, hogy mindazon várakat és várjavakat, melyek alapját téve a régi várszerkezetnek, sem lehetett volna visszaszerezni, a várjobbágyságnak sem sikerülendett a kellő létszámot megadni. A

alól szabadit föl több kun családot; a többi közt így szól az okmány: «ipsos exigendo a potestate.... filiorum Keverge et aliorum quorumlibet, in statum et coetum Jazonum specialiter regiae Maiestati exercituare debentium, transferre.... dignaremur.» Ugyanott azt mondja, hogy e fölötte elnyomott jászok ugyanazon szabadságban részesüljenek, mint a többi királyi harcosok.

¹ Pray: *Annales*. — II. 18. l.

² Fejér Gy.: *Cod. Dipl.* VIII. köt. 3. füz. 271. l.

³ Szalaynál: *Magyarország Tört.* II. köt. 9. könyv, 151. l.

várszerkezet visszaállítása a kor szellemének sem felelt meg; és azon várak birtoka nem is biztosította teljesen az uralmat Magyarország fölött, szintén számos vár lévén a hatalmas urak birtokában, kik közül némelyik roppant vagyonnal és nagyszámu fegyveres néppel rendelkezék. Ez urak egyesülve hatalmas támaszát képezheték bárminek is, de esetleg hatalmas ellenségét is.

Róbert Károly csakhamar föl hagyott tervével, helyreállítani a várszerkezetet, miután belátta annak elégtelenségét az akkori viszonyok között; hanem más térre vitte működését, mi által egy egészen új hadrendszernek vetette meg alapját, mely eddig még teljesen ismeretlen vala. Mig ezelőtt főtörekvése oda irányult, hogy az urak hatalmát lehetőleg megtörje s a magát érvényesítse azok irányában: most épen az urak hatalmának emelését tűzte ki célul; de ez urakat egyszersmind szorosabban magához kapcsolni, magának lekötölni lőn főtörekvése.

A várszerkezettel tehát ezentul nem sokat gondol Károly, sőt azt többféle adományai által ismét lehetőleg meggyöngíti; hogy a nemesi hadat szaporítsa, a várjobbágyok közül sokakat országos nemesekké tesz, miről számos oklevele tanuskodik.¹ Azt volt alkalmá eléggé tapasztalni, hogy a magyarok mennyire kedvelik a fényt, pompát és ünnepélyességeket s azoknak mily nagy hatása van rájuk; a mint tehát azt jövedelmei megengedik, fényes udvarral veszi körül magát; Visegrádon pompás királyi lakot építtet háromszáz ötven teremmel,² mi mutatja kiterjedt udvartartását.

Hogy — az arra úgy is hajlandó — magyarokban lovagias szellemet ébresztszen, lovagjátékokat rendez; a győzteseket jutalomban részesíti, mi bizonyára elég inger volt a győzelemlvágyra; nem ritkán ő maga is küzdelembe ereszkedik a lovagokkal.³ A

¹ Fejér György: Codex Diplomaticus VIII. köt. és IX. kötetben.

² Szalaynál, ki forrást nem nevez meg, II. kötet, 9. k. 155. l.

³ 1319-ben Mihály nevű, ifju apródjának a Hunt-Pázmán-nemzetségből, hogy a dárdajátékban kiütött három fogáért kárpótolja és fájdalomtát

magukat kitüntetett lovagok számára az aranysarkantyus vitézi és a sz.-György rendet alapítja.¹

Az uraknak érdemeik jutalmául, fényes czimereket kezd osztogatni, mi eddig nálunk nem divott; ezeket — bizonyára — főleg hadi érdemek jutalmazására adományozta, miről tanúságot tesznek a legtöbb ily czimer jelképei.² Az urakban élénk vágy gerjedhetett ilyeneket szerezhetni, mi vetélkedésre indítá őket mennél nagyobb haddal jelenni meg a király táborában. Nem kevésbé növelte e vetélkedést Róbert Károly azon rendelete, hogy a kik bizonyos számú csapattal jelennek meg a hadban (banderiumok), azok czimerükkel ellátott zászlók alatt küzdhetnek, úgy, hogy sokan teljes vagyoni romlásuk által vásárolták meg e dicsőséget.³ Számosakat a banderiumokkal bíró urak közül a megyei hatóság igazságszolgáltatása alól is kiváltságolt.⁴

Azt is tapasztalta, hogy a magyarok nem kevésbé szeretik a tisztségeket, hivatalokat. Mind többet nevezett tehát ki királyi tisztségekre, különféle czim alatt, miért aztán kötelességévé tette azoknak a királyt haddal követni táborozásaiban. S hogy a vágyat, ily tisztségeket nyerhetni, az urakban még erősebbé tegye, a királyi tisztviselőknek hatalomkörét lehetőleg tágítani törekedett; egy urra — ha az hatalmasabb volt — több tisztséget is ruházott, hogy annál jobban lekötölezzék.⁵ A főpapságnak

enyhítse, Károly a Pousa-földbirtokot adományozza. F. Gy. Cod. Dipl. VIII. k. 2. f. 210. l.

¹ U. annál VIII. k. 3. f. 163. l.

² Így az oroszán — a bátorság jelvénye — majd minden czímerben ott található; a kard is többnyire.

³ Fej. Gy. Cod. Dipl. IX. k. 2. f. 218. l. Miklós úr Nagy-Mártonból kénytelen hadállítási adósságai miatt birtoka felét elzálogosítani.

⁴ Rikolf urat, ki neki többször jeles szolgálatot tesz hadaival, 1325-ben kiváltságolja a megye hatósága alól.

⁵ Cod. Dipl. IX. köt. 4. f. 280. l. A nádor Drugeth János egyszersmind több vármegye főispánja; Tamás erdélyi vajda szintén; László havasalföldi vajda, Fogaras hercege és szörényi bán.

pedig meghagyta, hogy tizedeik mennyisége szerint fegyveres csapatokat vezetni a királyi hadba, el ne mulasszák.¹

Mint már fönnebb láttuk, a várszerkezet romlása az urak fegyveres népének növekedését vonta maga után, úgy, hogy némelyik ezek közül valóban nem megvetendő haddal rendelkezők. Most tömegesen látjuk tódulni e hatalmas urakat a király szolgálatába csapataikkal; s a kit előbb megvetettek, most tisztelettel hajolnak meg annak hatalma és tekintélye előtt. Róbert Károly mindezt az új hadrendszernek köszönheté, az általa megalapított banderiális honvédrendszernek, mely, hogy állandó és helyes alapokon nyugovék-e, lesz alkalmunk később meglátni.

Róbert Károlynak — ki eddig a legcsekélyebb támasz hiányában tétlen volt kénytelen vesztelni — most minden lépése a hatalom és erő bélyegét viseli magán. Neve tisztelettel említettetik mindenfelé, s befolyása a külföld ügyeibe általánossá lesz. A viszálykodó fejedelmek békebiróul kéri fel őt; 1327-ben pedig már egyszerű tiltakozása is elégséges volt, hogy János cseh király, az ipja, Lokietek Ulászló lengyel király ellen indított hadait visszatérésre bírja.² És most megkezdí Károly szőni, messzeágazó terveit, melyeknek végcélja vala, házát hatalmassá, nagy nyomatékuvá tenni Európa politikai mérlegében. Eddig maga is segélyre szorult, oly támasz nélküli állapotban volt; most ő küldöz segédhadakat szövetségeseinek, jobbára a fölszabadított kún harczosokat, kiknek itthon úgy sem valami nagy hasznát vehette. Így Fridrik római királynak, mint már láttuk huszonkét ezer kúnt küld segítségére; 1323-ban egy csapat kúnt Tamás vajda mellé küld a föllázadt erdélyi szászok ellen, kik aztán le is veretnek.³ 1328-ban Ottó ausztriai herczegnek ad egy kún hadat segítségül fivére, Fridrik római király ellen, ki jószága jövedelmeit jogtalanul lefoglalta. A kúnok iszonyú pusztítást visznek

¹ U. ott: VIII. köt. 4. f. 321. l.

² Szalaynál: Magy. Tört. II. köt. 9. k. 153. l.

³ Fejér György: Cod. Dipl. VIII. k. 2. f. 57. l.

végbe a Duna mellékein. ¹ Ugyancsak Lokietek Ulászló lengyel királynak is — őt jobban lekötelezendő — küld Rikolf ur vezérlete alatt segélyhadat — valószínűleg szintén kunokból állót — a lithvánok ellen. A had nagy diadalt arat. ²

1330-ban már az urak dandárai által kísérve indult a havasalföldi vajda Bazarád Mihály ellen, s ereje nem megvetendő lehetett, ha a megvető, minden kérelmet visszautasító bánásmódot tekintjük, melyben a megtérő vajdát részesíté. A hadjárat azonban szerencsétlenül végződött; mert a sereg hegyszorosok közé szoríttatván, mozdulni sem tudott. A vitéz férfiak sokasága hullott el írja a krónikás, ³ mert, miként a hálóba került halak, valának fogva. Károlyt Szécsi Dezső ur, Dénes fia, önfeláldozása menti meg a biztos haláltól. De ugyanez idő alatt, míg Károly Oláhországba vezet hadat, egy másik csapat Ulászló lengyel királynak segélyére indult — Dlugoss szerint ⁴ — Vilmos ausztriai herczeg vezérlete alatt; mi nem csak Károlynak már ekkor kitűnő állapotban levő hadügyéről tesz tanuságot, hanem arról is, hogy hatalma oly nagy volt, miszerint az osztrák herczeg is szolgálatában állott. A segélyhad a német lovagokon győzelmet vett, úgy, hogy azok ügyüket Károly békebirósága alá bocsátották; visszatértében pedig még egy Magyarországra törni készülő tatár hadat is megrohant és megvert. ⁵

1331-ben ismét János cseh királylyal viselt hadat Róbert Károly, ki ellen ötven ezer fegyverest vezérelt. Ottó ausztriai herczeg társaságában erőt is vesz a következő évben, a királyuk által elhagyott cseheken, minek Holics és Berencs végvárak lesznek a jutalma. ⁶ Ugyanez időben szintén harcolnak magyar

¹ Peznél a névtelen leobeni krónikája, I. kötet 929. l.

² Károly király egy oklevele. F. Gy. Cod. Dipl. VIII. köt. 2. f. 626. l.

³ Turóczy, II. 97. fejezet.

⁴ Lengyelország Története. IX. könyv, 1000. l.

⁵ F. Gy. Cod. Dipl. VIII. k. 3. k. 537. lap. XXII. János pápa levele a királyhoz.

⁶ Csehország Története. Palaczkytól. II. kötet. 2. rész. 190—201. lap.

segélyhadak Ulászló seregében a német rend ellen; majd innen Sléziába csapnak, azt, mintegy ötven helységet bevévén, elpusztítják.¹ Károly még utóbb János cseh királyt is segíti az osztrák hercegek és Lajos német király ellen, tetemes haderővel.

És így látjuk, hogy Róbert Károly czélt ért törekvéseiben. Hatalmát nem csak megalapította királyi házának, de azt oly magas fokra emelte, mint előtte egy királyé sem volt Magyarország trónján. Szava eldöntő befolyású lön Európa ügyeiben; neve tisztelettel említették mindenfelé. S mindezt az új hadrendszernak köszönhette egyedül, melyet a réginek romjain felállított. Hatalmas hadsereg állott rendelkezésére folyton, czéljai kivételben, melyre bizton támaszkodhaték. A lengyelek nem haboztak Lajos fiát Kázmér trónutódjának elismerni, mert a hatalmas magyar haderő szárnyai alatt védve látták magukat minden kül-ellenség ellen. De sajnosan kell látnunk, hogy a roppant birodalom, melynek alapját megvetette, csakhamar romba dőlt, mert nem nyugvék biztos alapon, mint a banderialis hadrendszer sem, melynek pedig amaz létesítését köszönhette.

III.

Még szokatlan volt és új a rendkívüli fény és pompa varázsa, mely Károlyt körülvette, a magyarok előtt, s káprázattal tölté el szemeiket. Nem kevésbé hízelgő a nagy hatalom és befolyás, melyet a magyar király a környező államokra gyakorolt. Mindennek most folytatását lehetett várni, a még fiatal, de már is figyelmet gerjesztő tehetségű s lovagias jellemű, Lajos trónra léptekor; és ez élénk öröme ragadta a nemzetet. A koronázás ünnepélyét, nem mindennapi jelensége a tekintély és hatalomnak, két fejedelem, Kázmér lengyel király és Károly morva herceg, emelte jelenlétével. Azon urakra, — kik hűségük és támogatásuk által atyjának hatalmát megalapították — ő is bizton

¹ Dlugossnál, IX. könyv, 1022—1024. lap.

számolhatott; de ő az egész nemzetet akarta támaszul megnyerni az urakat úgy, mint a nemességet, s ez neki — mint látni fogjuk — sikerült is.

Első föllépése uralkodásának kezdetén, a rájuk kivetett adó miatt föllázadt százszok ellen irányul. Azokat csupán megjelenése által lecsendesíti, s míg itt időz, hatalmának híre oly nagy hatással van Sándor havasalföldi vajdára, hogy az atyjának, Bazarád Mihálynak hibáját jóváteendő, személyesen siet Nagy Lajoshoz és lábaihoz borulva fogad neki hűséget.¹

A nápolyi hadjáratok — melyek ezután jó időre elfoglalják Lajost, — valamint a lithvánok elleni hadmenete Lengyelország érdekében, hol sikert aratni nem bír, és a velencei háboru azt engedik gyanítani, hogy Károly, noha a banderiális had-, rendszernek megvetette alapját, azt egyszersmind bővebben kifejteni elmulasztotta. Az uraknak ugyanis, kik őt banderiumaikkal támogatták — úgy látszik — nem tette kötelességévé őt külföldre is követni; úgy, hogy ez egyedül azok jóakarától függött. Lajos első hadjáratában legalább, csupán önként vállalkozó urakat találunk dandáraikkal, jobbára a magasabb tisztségeket viselők közül. Legnagyobb része az uraknak, királyát oly messze földre követni nem volt hajlandó; s a mellett, hogy a hadmenet érdekükben sem állott, a mennyiben a sérelem Lajos személyét illette, a táborozás is roppant költségeket igényelt. Azon indok nem látszik valószínűnek, hogy azért nem követték többen a királyt, mert a hazát oly messzire, s tán oly hosszú időre is elhagyni nem látták tanácsosnak; ez a honvédelem nem a legjobb állapotára engedne következteni.

Oka tehát késedelmezésének a hadmenettel, nem annyira az előkészületek lehettek, — mint azt Horváth Mihály említi — mint inkább a kellő haderő hiánya. A kincstárt Erzsébet anyakirályné nápolyi utazása és a pápának fizetett összeg teljesen ki-

¹ Ad pedes Regiae Majestatis, humotenus et prostratus. . . . Turóczi, III. 3. fejt.

meríték s így előbb pénzszerzésről kelle gonoszkodni, min aztán zsoldosokat fogadni lehessen. Csakugyan később, midőn talán már együtt volt a szükséges pénzösszeg, Lajos két német kalandort, Wernert és Wolffartot, fogad zsoldjába fegyveres csapatokkal. A király Kont Miklóst, Tóth Lőrincz fiát előre küldvén az olasz urakkali egyezkedés végett,¹ maga is megindul, az őt saját költségükön követő urak dandáraival, melyeknek száma nagy nem lehetett. Mutatja ezt azon körülmény, hogy, midőn visszatér, Apor István mellett, kit az elfoglalt tartomány kormányzójává tett, csak igen csekély magyar hadat hagyhatott támaszul. István ur kénytelen többször Magyarországra jőni, segílyt sürgetendő.

A második hadjáratban már nagyobb számú urakkal s fegyveres csapatokkal — számuk tizenöt ezerre tétetik² — látjuk Lajost környezve. Ez azonban nem a király intézkedésének — mi későbbre esik — tulajdonítandó, a hadügy körül, mint inkább talán a vágynak a szép Olaszországot láthatni, melyet az előbbi hadjáratból megtért urak bizonyára nem mulasztának el élénk színekkel festeni a honmaradtaknak; vagy a vágynak, magukat kitüntetni, miután egyes vitéz, dicső tetteknek hírét vevék.³

Lajos nápolyi hadjárataival — különösen másodszer, midőn nagyobb ellenszegülésre talált — valami kiváló eredményt elérni nem tudott. De ezt csodálni nem is lehet, ha meggondoljuk, hogy zsoldosai pénzért harczoltak; az olasz urak pedig, kik hadát csapataikkal növelék, ezt inkább félelemből tevék talán, mint vágyból igazságos ügye mellett küzdeni. Sőt a német zsoldosok fegyelmetlen, rablásra vágó hada csak rosszabbítá ügyét, neki sok

¹ Id. m. III. 4. fej.

² Szalaynál, II. köt. X. k. 197. l.

³ Ilyenekben a második hadjárat sem szítkölködék. Így Lajos király maga is a falakra siet Canosánál, és nehéz sebet vesz. Laczi Endréről pedig majdnem hihetetlen dolgot említ a krónika; t. i. Summa város falain egyedül tör be az ellenszegülő dárdák tömege daczára.

bajt szerzett, úgy hogy egy részüket kénytelen lőn elbocsátani; egy részük meg éppen ellene is fordult; azokat szétverte. Így egyedül magyar hadára támaszkodhatott; de evvel sem ment egész rendén a dolog. Második hadjárata alkalmával Laczfi Istvánnal, kit a tartomány kormányzójául hagyott, meghasonlásba jő s őt a hadsereg vezényletétől elmozdítani kénytelen és helyébe Konth Miklóst nevezi ki, mi elégtelenséget kelt a magyar hadnál, s azt elkedvetleníti.¹

Átlátta Lajos, hogy ha ily külföldi hadmenetben nagyobb sikert akar elérni, jobban ragaszkodó, lelkesebb seregbe van szüksége a pénzért küzdő zsoldosoknál. Mihelyt tehát megtér nápolyi hadjárataiból, miután a sürgősen segílyt kérő Kázmér lengyel király társaságában, hova az urak — mint látszik — készségebben követték, a lithvánokat leverte volna, oly intézkedéseket látunk tenni általa a magyar hadügy rendezése körül, melyek által roppant haderőre tesz szert, s későbbi nagy hatalmának alapját veti meg.

A várszerkezetnek, melyet atyja visszaállítani törekedett, valamint a várkatonaságnak már alig akadunk nyomaira Lajos uralkodása alatt. Csak egyes okmányokból értjük meg, hogy létezett még maradványa a várjobbágyságnak;² de Lajos már nem sokat törődik a várszerkezet e maradványával; sőt annak végpusztulását adományozásai és a várnemesek országos nemessé emelése által sietteti, előmozdítja.³ Az új banderialis hadrendszer, mint láttuk, a várszerkezet romjaiból emelkedék föl; a kettő meg nem állhatott egymás mellett; az egyiknek megszilárdulása szükségképen a másik romlását vonta maga után. Nem sokkal később, Zsigmond király alatt a régi várszerkezetnek

¹ A nápolyi hadjáratokról, Küküllő János esperes Turóczinál, III. 9—25. fej.

² Fejér György: Cod. Dipl. IX. k. 3. f. 35. 1.; 6. füz. 106. lap.

³ Idézett helyen. Az okmányokban Lajos több várjobbágyot nemességre emel.

utolsó nyomai, maradványai is eltűntek s már csak a hagyomány szól annak egykori létezéséről.¹

Főökul, hogy Lajos királyt nápolyi hadjáratában az urak erősebb támogatásban nem részesíték, azok nem kielégítő vagyoni állapotát kell fölvennünk, mely ily költséges táborozást nekik meg nem engedett. Mert néhány főbb uron kívül, kik az előbbi zavarteljes idők alatt maguknak roppant vagyont és kincseket szereztek, a többiek, ha képesek voltak is nagyobb csapatokat kiállítani, ily távoli hadmenetre azokat ellátni nem rendelkeztek elég költséggel. E mellett bizonyít azon körülmény, hogy a király, a szomszédos tartományokba lényegesen nagyobb hadat vezet már ezelőtt is, mint azt Nápolyba tehetne, hova csak a hatalmasabb urak kísérik őt dandáraikkal; a nemesség meg éppen fölötte szegény állapotban sínlődött.

Most tehát abban látjuk Lajos királyt fáradozni, hogy a banderialis hadrendszer alkotó elemeinek vagyoni körülményeit a lehető legjobb állapotba helyezze; azon helyes elvből indulva ki, miszerint minél több segédeszközzel, javakkal rendelkezik valaki, annál nagyobb fegyveres csapatot képes kiállítani s vezetni a király hadseregébe. Hogy tehát a nemesség teljes elszegényedésének elejét vegye, s annak vagyoni romlását meggátolja, megvonja tőle a birtokáról való szabad rendelkezés jogát.

Már Károly alatt akadunk egyes nyomaira annak, hogy némelyek szabad birtokrendelkezési jogukról lemondván, engedélyért vagy tanácsért, annak másra való átruházása és eladományozása tárgyában a királyhoz fordultak.² Lajos átlátta, ha ily birtok-elidegenítéseket eltilt a jövőre, úgy hogy azok a családnak birtokában maradnak állandóan, gát lesz vetve a nemesség elszegényedésének; mert egyes családok kihalásával azok a rokonságra

¹ Valószínűleg a Lajos király halála utáni zavarok törölték el annak utolsó nyomait is.

² Lásd a Codex Dipl. több okmányát, melyekben a király engedelmet ad ilyenre. VIII. köt. 3. 4. füzet.

szállván, csak jobban össze fognak tömörülni és javítani a vagyoni állapotot. Miért is az arany bulla 4-ik cikkelyét oda módosította, hogy ezentúl senkinek, birtokát elidegeníthetni, szabadságában ne álljon.¹ De, hogy az uraknak, mennél több fegyveres csapat kiállítására, költségük se hiányozzék, a jobbágyságot e czélból külön adó alá vetette. Rendelte: miszerint jobbágaikon az urak és nemesek kilenczedet; az egyháziak pedig előbb tizedet, aztán kilenczedet vegyenek, hogy ez által a nemesek hívebben szolgálhassanak.² Azon urak és nemesek kilenczedét, kik azt beszédni vonakodnának, a király saját javára rendelte szedetni. Valamint a teljesen — rokonok nélkül — kihalt családok javait a királyi kincstár javára foglaltatta le; mi által az némileg kárpótoltva lón az elődök által elpazarolt várjavakért.

Igy tehát a költségesebb táborozások egyik főakadálya el lón hárítva. De Lajos még másképen sem mulasztotta el haderejét növelni; a meghódított melléktartományok vajdáit magyar királyi tisztségekre nevezte ki; majd birtokadományozások által annyira megnyerte, hogy azok kötelességüknek érzék őt fegyvereseikkel segíteni.³

Ez intézkedései után Lajost roppant erővel látjuk föllépni mindenfelé. 1352-ben a Lengyelországot pusztító lithvánok ellen küldi Laczfi Endrét hatalmas sereggel. Laczfi meg is felel küldetésének, a lithvánokat segélő tatár népet saját földjein keresi föl és azt többször megvervén, fejedelmét Athlamost elfogja és megöli. Győzelme jeléül számos foglyot küld a királynak. Látjuk tehát, hogy a főurak fegyveres csapataikkal már nem csak egyedül a király vezérlete alatt köteleztettek harcolni, hanem bármely, a király által kinevezett fővezér alatt is. Az 1354-ik év elején oly nagy számmal gyűlnek össze a zászlós urak — midőn

¹ Horváth Mihálnál: Magyarország Tört. II. köt. 107. l.

² Szalay László: M. Tört. II. köt. 10. könyv. 205. l.

³ Cod. Dipl. IX. köt. 4. f. 477. l. László havasalföldi vajda egy okmánya, kit Lajos szörényi bánná és fogarasi herezeggé nevezett.

Lajos személyesen készül hadjáratot intézni a lithvánok ellen — hogy seregét, az akkori írók kétszázezerre teszik. Miből az tűnik ki, hogy a király személyes vezérlete mily nagy ösztönül szolgált az uraknak banderiumaik kivezetésére. Mindig nagy sereg élén látjuk őt személyesen működni, s soha sem tér meg, míg végre nem hajtotta kitűzött terveit. 1355—7-ig tartó két éves háboruban teljesen megtöri Velenczét, s azt Dalmatiának és a tengerparti városoknak örökös átengedésére bírja, mi nem csekély veszteség vala a signoriára.¹

De Lajos hatalmának híre annyira terjed, hogy, mint egy okmányból kiveszszük, IV. Károly császár koronáját félti tőle, s e félelmében alattvalóit Lajos királylyal való egyetértéssel gyanúsítja.² Hogy mily büszkék voltak a magyarok Lajos királyra, s mily készek a rajta elkövetett sérelmet megtorolni, mutatja az, hogy midőn IV. Károly császár 1361-ben a magyar követek előtt Lajos anyját sértő szavakkal illetné, azok rögtön hadüzenettel felelnek, mi Károlyt annyira megrettentí, hogy mentegetni kezdi azonnal meggondolatlanságát. Majd Lajos király gyalázó levelét is, melyben részegeskedéssel, esztelenséggel vádoltatik, békén tűri.³ Ez világos bizonyítéka a magyar hadügy rendezett, kitűnő állapotának, és így Lajos király nagy hatalmának. Ellenkező esetben sem a szilárd, majdnem merész föllépés a magyar követek részéről, sem IV. Károly meghunyászkodása nem volna megmagyarázható. Paleologosz görög császár Lajoshoz folyamodik segedelemért az uralmát már erősen terjesztő török ellen. Lajos nem is tagadja meg ezt tőle, de a kívánt hajóhadat Velenczétől meg nem nyerhetvén, elhalasztja. Az aldunai tartományokba vezetett hadjáratai, Vljako László havasalföldi vajda ellen, majd az óhitű szerbek megtérítésére, mind tanúságai a hadügy rende-

¹ Horváth M.: M. T. II. k. 109. . . . lap. — Szalay u. a. műve II. k. 208. . . . lap.

² Fejér György: Cod. Dipl. IX. köt. 3. f. 82.

³ Palaczky: Csehorsz. Tört. II. köt. 2. rész; és Dlugoss, IX. könyv.

zett állapotának. Tanusága, hogy IV. Károly császár, Lajos haderejével megmérkőzni nem mer; valahányszor ellenséges viszonyba jön a magyar királylyal, a pápa közbenjárásáért folya-
modik. ¹ A pápai követ, ki a felek kibékítése körül munkálkodik, noha a császár részén áll, úgy nyilatkozik, hogy fejedelmet, oly nagy hatalommal, minővel Lajos király rendelkezik, soha sem látott. ² A hadügy jó állapotára enged következtetnünk Lajos szilárd föllépése minden körülmények közt. Ő zavarba soha sem jő; biztos kezekkel intézi ügyeit, soha nem árulva el a legkisebb határozatlanságot sem. Ez csak jól rendezett hadügyi állapot mellett vala lehetséges; oly haderőre kelle támaszkodnia, mely parancsára, bármely pillanatban érette küzdeni kész vala.

Mint látjuk tehát Károly vetette meg a banderiális hadrendszer alapját, Lajos király pedig kifejtette azt. ³ Készséggel látjuk özönlenni az urakat dandáraikkal a király támogatására, s ha harczolni kelle versenyre kelni a küzdelemben. És erre nem csekély befolyása volt Lajos személyének; tekintélyt parancsoló, egyenes, lovagias jelleme és vitézsége nagy hatással voltak az urakra; a fensőség, melyet a többi fejedelemmel szemben elfoglalt, hizelgett a magyaroknak; udvarának fénye, hova idegen fejedelmek előnynek tartották gyermekeiket adni, hogy ott nevelkedjenek, — s a példás rend, mely ott uralgott, tisztelettel vegyes csodálkozásra gerjeszté őket. Büszkék kezdtek lenni királyukra; s ha kellett, magukat érette, érdekeiért föláldozni nem vonakodtak.

Az eszközöket, a főnebb említett intézkedéseit kivéve, jobbára ugyanazokat használta — melyeket atyja, Károly — a banderiális hadrendszer teljesebb kifejtését illetőleg. Czimereket osztogatott ő is; a királyi tisztviselők számát lehetőleg szaporította,

¹ Így tesz 1371-ben. Cod. Dipl. IX. k. 4. f. 343.

² Id. m. IX. kötet, 4. f. 489 . . . lap.

³ Egy banderium 500 fegyveresből állott. 50 fegyveresből álló tized-banderium, ura zászlója alatt küzdhetett. Innen a zászlós ur elnevezés.

hogy így mennél többeknek legyen hadállító kötelezettsége. Hogy az urak tisztségekre való vágyát jobban fölgerjeszsze, szélesbítette azok hatáskörét; így a főispánok hatalmát a nemesekre is kiterjeszté. A hadi érdemeket adományokkal is jutalmazta.

A banderiális hadrendszer terjedelme és fejlettségének, ez által pedig Magyarország hatalmának tetőpontján állott alatta. De a nagyság csak látszatos, rövid pillanatokig tartó vala, épen mint a hadügy jó állapota, mely főtényezője a hatalomnak. Mert Lajos kifejtette ugyan a banderiális hadrendszert, de csak saját számára; azt szilárd alapokra fektetni épen úgy, mint atyja, elmulasztotta. Törvények által nem biztosította annak marandó fenállását; ha ő alatta virágzott a hadrendszer, az annak tulajdonítandó, hogy benne meg voltak a kellékek lekötölni az urakat, s őket féken tartani. Ez tisztán személyiségtől függött. Ha utóda, hozzá hasonló, vitéz, lovagias férfiú leendett, nem kételkedünk, hogy az épen oly szilárdan ült volna a trónon, mint Lajos király. De neki fiutóda nem volt s így számolnia kellett volna a jövővel.¹

Mig élt, az urak nagy hatalma, melyet kezeikbe adott, támaszul szolgált neki, mert személye varázsszal birt az urakra, közkedvességű volt; ellenkező esetben épen oly könnyen fordulhatott volna ama nagy hatalom ellene is. Szemei lehunyta után hirtelen látjuk Magyarországot alászállani a hatalom ama polczáról, melyre alatta emelkedék. A nagy birodalom elfoszlik s polgárháború és végtelen zavar árad el a hazában.

¹ Horváth Mihály nagyon valószínűnek tartja, hogy a banderialis hadrendszert már Lajos király törvények által szabályozta. De eltekintve attól, hogy ennek sehol, semminemű nyomára nem akadunk, úgy hiszem, e föltevést eléggé megczáfolják a zavarok, s a hadügynek e zavarok alatti állapota, már alig néhány hóval Lajos király halála után. Szintén, forrás megnevezése nélkül, állítja Horváth (M. Tört. II. 173. l. — A magy. honv. tört. vázlat. Akad. Évkönyvek, VI. köt.), hogy a jobbagyság Lajos alatt kezd használni katonai szolgálatra, mit szintén téves állításnak tartok, ennek első esetét Zsigmond korára helyezvén, mi mellett több körülmény bizonyít.

IV.

Lajos király halála után, «jogos uralmunkat — mely születési jogunknál fogva bennünket megillet és koronánkat elnyervén....» mondja Mária királyné egy oklevelében.¹ A hatás, melyet Lajos alattvalóira gyakorolt, sokkal nagyobb vala, hogyszem rögtön elenyészhetett volna, a mint szemeit lehunyta; s az elismerést szerzett utódjának is — különösen az ő leányának — az urak részéről. De a mint rövid idő múlva feledésbe mentek Lajos király érdemei, s még inkább, mivel senki sem volt többé, ki az urakat maga iránt lekötnei, magához kapcsolni tudta volna, erejüket egymás ellen fordíták s bosszúvágyuk kielégítésére használták fel. Lássuk minő állapotra jutott a magyar hadügy ezen zavargások folyamában, nem sokkal a jeles király halála után.

A lázadás első fölidézői közt a Horváthyakat, Jánost, Lászlót és Pált, Palisnayt, hiveit Lajosnak találjuk. Nem valószínűtlen tehát, hogy csakugyan a dölyfös, Lajos király által nádori rangra emelt, s most a királynék bizalmas tanácsosa, Garay Miklós elleni bosszú, ki által talán megsértettek, volt indoka e lázadásnak. A zavargóknak sikerült Tvardtkót is — kit Lajos király szolgálatai jutalmául bosnya királylyá tett² — megnyerni támaszul; de az sem lehetetlen, hogy Tvardtkó szította a lázadást, hogy a zavarok alatt uralmát terjeszthesse; a miben csakugyan erősen működött is.³ A királynék Garay tanácsára, Laczkovics István erdélyi vajdát küldötték a lázadás lecsendesítésére, ki azonban maga is a lázadók közé állott, s rövid tette után álarczát levetette.

E lázadás nagy haderőt vont el az országtól. Mégis midőn

¹ Fejér Gy.: Cod. Dipl. XI. köt. 27. l.

² Még inkább talán, hogy magának lekötelezze, jó indulatára szükségé levén a magyar tengerpart érdekében.

³ Pray: Historia regum Hung. II. köt. 139. lap.

Lengyelország koronája veszélyben forog, Zsigmondnak még tizenkét ezernyi magyar segélyhadat képesek adni a királynék Szemovit ellen.¹ De úgy látszik, többel nem is rendelkeztek, a zavarok lecsillapítására; alig bízható különben, miszerint a királynékat Garay oly veszélyes lépésre bírta volna, hogy személyesen utazzanak a lázadás színterére, csendet eszközöndők.² Ez utolsó eszköznek tetszik nekünk, mások hiányában alkalmazhatónak, melynek sikere ép oly kétséges vala, mint maga az eszköz veszedelmes. Garay a Lajos király iránti kegyeletre számított, s hogy nem csalódott ez alkalommal, egyedül csak annak köszönhetette, miszerint a lázadás még nem volt fölötte elmérgesedve.

A következő évben Zsigmondot a lengyel korona megtartásában már alig képesek segíni magyar haddal a királynék. Zsigmond Brandenburgból is vesz magához fegyveres csapatokat, s még ezekkel is serege oly jelentéktelen marad, hogy a lengyel urak pusztá fenyegetésére visszariad; a lengyel határokon átlépni nem mer, s alkudozásba bocsátkozik.³ És így a lengyel korona, melynek védelméért annyi magyar vér ontatott Károly és Lajos királyaink alatt, végképen elvesz Magyarországra nézve.

Ezalatt a lázadás nagy mérveket ölt Horvátországban. A királynék teljesen tehetetlenül állanak azzal szemben; erélyes föllépés helyett, mi eléggé mutatja, hogy a legcsekélyebb támaszuk sem volt, kétes sikerü eszközökhöz nyúlnak, annak elfojtására. Szentgyörgyi Tamást nevezik ki horvát bánná, ki elégséges haderő hiányában szintén semmit sem tud elérni a lázadók ellen.⁴ Erzsébet, Mária királyleány nevében, a Lajos király által módosított aranybullát megerősíti.⁵ De ennek sem lesz nagyobb sikere a többenél. A lázadók főnökei, egykori vezérüket a Velence

¹ Dlugoss, X. könyv, 77. . . . lap.

² Paulus de Paulo Schwandtner munkájában, III. k. 724.

³ Dlugoss, X. könyv, 91. . . . lap.

⁴ Schwandtner gyűjt.: Paulus de Paulo III. k. 725. lap.

⁵ Erzsébet okmánya. Cod. Dipl. X. k. 1. f. 148.

elleni háboruban,¹ hívják meg a magyar trón elfoglalására, ki azt, daczára Lajos királynak tett esküjének, el is fogadja. Az események egész sorozata, a mint ezután következnek, világos tanújelei annak, hogy a királynék a legtámasznélkülibb állapotban, majd épen semmi hadierő fölött sem rendelkeztek. Már Kis Károly biztos föllépte ellenük, utal erre; s a királynék magaviselete, képmutatása, még jobban meggyőz bennünket. Mert bátran föltehetjük, hogy alattomosághoz nem fordulnak oly igaz, egyenes lelkű király utódai, ha tehetségükben állott volna, trónjuk elrablójával, nyiltan szembeszállani. Az urak és nemesek némi örömnnyilvánulásai Kis Károly trónlélépténél² könnyen megfeythetők. Az urak gyűlölik a királynékat Garay miatt; a nemességnek a női kormány nem tetszik, mert nem képes gátot vetni az urak garázdálkodásának.

De Kis Károly sem áll jobban a királynéknál hadügy dolgában. Mert, ha annak kissé erősebb fegyveres csapat is állott volna rendelkezésére, vagy az urak nagyobb támogatásban részesítendették őt, mint a királynékat, alig hihető, hogy Erzsébet, egyedül Garay Miklós nádor kíséretének földözete alatt, végre merte volna hajtani a merényletet Kis Károly élete ellen. Kis Károly gonosz helyzetére mutat még az is, hogy kellő biztonságban sem érzi magát országa fővárosában. Olasz testőrökkel véteti körül magát; és még a királyné termeiben is olasz kísérettel jelenik meg s azokat csak a szíves fogadtatás után, miután arra fölkéretik, bocsátja el.³

Kis Károly halálának megboszulására egy kar sem emelkedék. Csak ürügyül szolgált az a lázadóknak merészebb föllépésre és a zavarok növelésére. A királynék állapota mit sem

¹ Kis Károly, a Lajos alatti utolsó velenczei hadjáratban, honnan Nápoly trónját meggy elfoglalni a Lajos királytól nyert segélylyel.

² Szalaynál: M. T. II. köt. 11. k. 264. l.

³ Mária királyné Budán, 1386-ban kelt adománylevele Forgách Balázs részére. Cod. Dipl. X. köt. 1. f. 279. l.

javult Károly halála által, s most Garay tanácsára újra kétségbeesett lépéshez folyamodnak: személyesen utazni a lázongó vidékre. De ezuttal veszélyük elébe mennek, mert a lázadók által körülfogatván, csekély számú kíséretük egy lábíg leöletik, a királynék maguk, bántalmakkal illetetvén, fogságba hurczoltatnak.¹ S mindezt a lázadók szabadon tehették, a nélkül, hogy bármely oldalról tartaniok kellett volna. Semmi nyomát nem találjuk, hogy a magyar urak részéről, a királynék kiszabadítására kísérlet tétetett volna.

Zsigmondnak pedig, midőn a királynék segélyére akar sietni, csak hosszas fáradozás után sikerül néhány urat, kik közt Garay, Kanizsay, Maróthy, Losonczy és Frangepán említettnek, dandáraikkal támogatásul megnyerni, kikkel aztán le is indul Horvátországba;² de már rövid idő múlva visszatér, a nélkül, hogy valamit elérni tudott volna; kivéve azt, miszerint a dunántúli vidéken a nemességet és városokat, adományozások, valamint kiváltságok által magához édesgetnie sikerült.³

Látjuk tehát, hogy Róbert Károly a régi várszerkezet helyett új rendszert hozott be, melyet Lajos lehetőleg kifejtett, annak széles körben elfogadást szerezvén. De szilárd alapokra fektetni ez új hadrendszert, annak fönmaradását törvény által is biztosítani, mindkettő elmulasztotta. S annál inkább terheli őket e hanyagság, mert éppen nekik nem lett volna nehéz ezt véghezvinni, kik oly nagy népszerűségnek örvendhettek a magyarok közt. A hiba megtermette gyümölcsét; alig hunyt el Lajos király, már is nagy zavarnak és rendetlenségnek lőn kútforrásává.

A várszerkezet végső maradványai is elenyésztek. Az urak fegyveres csapataikat önző céljaik kivitelére használták fel s a közérdekkel, a hazával nem sokat törődtek. A belső honvédelem, minthogy az utóbbi időben Magyarország majdnem kizárólag

¹ Horváth Mihály: M. T. II. köt. 192... 1.

² Id. m. II. k. 195. 1.

³ Szalaynál: M. T. II. köt. 11. k. 270. 1.

támadó háborúkat viselt, a lehető legroszabb lábon állott. A nemesség, Lajos király intézkedései daczára, annyira elszegényedett, hogy midőn később, Zsigmond király alatt föl kellett volna kelnie a hon védelmére, magát a legszükségesebb fegyverzettel sem tudta ellátni s csak bottal jelent meg a táborban. S így semmiféle egységes haderőt nem találunk ez országban, mely akár a trónnak támaszául szolgálhatna, akár a hont védhetné meg nagyobb kültámadás ellen, Lajos király halála után.

Miért is nyiltan kimondhatjuk, hogy az anjouházi királyok kihaltával sokkal rosszabb állapotba jut Magyarország hadügye, mint azt trónraléptükkor átvették; s ezután sem hatalomra s erőre, sem terjedelemre nézve nem képes többé elérni azon magas fejlettségi fokot, melyre alattuk emelkedett.¹

¹ A katonaság fegyverzetéről, harczmodoráról, magatartásáról a hadjáratokban, szólni, itt szükségesnek nem tartottam; azok nem tartoznak szorosan a hadügy rovatába.